

ISSN: 2146-1961

Hamzaoglu, H. & Hoşfikirer, E. S. (2022). Liberal Merkantilizm Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Rusya'ya Yönelik Enerji Politikası, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 13(48), 697-709.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.3152>

Makale Türü (ArticleType): Araştırma Makalesi

LİBERAL MERKANTİLİZM ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN RUSYA'YA YÖNELİK ENERJİ POLİTİKASI

Halit HAMZAOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Kars, Türkiye, halithamzaoglu85@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5249-1911

Erkan Salim HOŞFİKİNER

Yüksek Lisans, St. Petersburg Devlet Üniversitesi St. Petersburg, Rusya, bluesererkan@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0543-9322

Gönderim tarihi: 12.01.2022

Kabul tarihi: 11.05.2022

Yayım tarihi: 01.06.2022

Öz

Bu çalışma özellikle 2009 yılından itibaren AB'nin Rusya'ya karşı geliştirdiği enerji politikalarında ne derece liberal veya realist dünya tasavvuru ile hareket ettiği sorusuna cevap aramaktadır. AB'nin enerji politikaları salt neoliberal veya neorealist yönelimle açıklanamayacak kadar karmaşık mekanizmaları kapsamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel hipotezi, AB'nin Rusya'ya karşı benimsediği enerji politikalarını en iyi açıklayacak kavramın liberal merkantilizm olduğu görüşüne dayanmaktadır. Genel anlamda AB'nin Rusya'ya yönelik uyguladığı dış politikanın neoliberalist yönelimler çerçevesinde şekillenmektedir. Bununla birlikte, AB'nin enerji güvenliği sorunsalına tamamen neoliberal yaklaşmadığını söylemek mümkündür. Esasında AB Rusya'ya yönelik enerji politikalarını oluştururken, merkantilist/realist temeldeki ekonomik güç unsurlarını da göz ardı etmemektedir. Çalışmada AB'nin Rusya özelinde uyguladığı liberal merkantilist yaklaşımlar, düzenleyici ve ekonomik güç kavramlarıyla açıklanmaktadır. AB enerji politikası bağlamında düzenleyici güç liberal merkantilist yaklaşımın liberal özünü ifade ederken, ekonomik güç ilgili stratejinin realist yüzünü yansıtmaktadır. 2009 yılından itibaren, AB'nin enerji politikasında liberal merkantilist yaklaşımın etkisi daha açık bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda ilgili çalışmada özellikle AB tarafından 2009 yılında kabul edilen ve yürürlüğe giren Üçüncü Enerji Paketi'nin AB'nin Rusya'ya karşı izlediği enerji politikalarında önemli bir dönüşüme işaret ettiği vurgulanmıştır. AB'nin enerji politikası bu tarihten itibaren liberal özünü korumakla beraber realist güç unsurlarını belirgin ölçüde ihtiva etmeye başlamıştır. Çalışmada gerek AB'nin ilgili enerji paketinde yer alan "hizmetlerin ayrıştırılması" ve "varış maddesi" ibareleri, gerekse 2012 yılındaki Rusya'nın Güney Akım doğal gaz boru hattı projesindeki jeopolitik hamlelerine karşı aldığı önlemler, AB enerji pazarında liberal temelde tekelleşmeyi önleyici düzenleyici güç uygulamaları olarak tanımlanmıştır. Ancak pakette yer alan Gazprom Maddesi (*Gazprom Clause*), ve daha sonraları oluşturulan NABUCCO projesi, Güney Gaz Koridoru, Enerji Birliği gibi diğer girişimlerin ise AB'nin ekonomik güç temelinde Rusya'ya karşı giriştiği politik ve jeopolitik hamleleri olduğu ifade edilmiştir. Aktörlerin enerji ilişkileri kötüleşmekle birlikte, AB enerji sorunsalı üzerinden AB-Rusya ilişkilerinin güvenleştirmemeye azami özen göstermiştir. Bu dönemde düzenleyici güç ve ekonomik güç unsurları birlikte kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: AB'nin enerji politikası, enerji güvenliği, güç yaklaşımları, liberal merkantilizm, Rusya

THE ENERGY POLICY OF THE EUROPEAN UNION TOWARDS RUSSIA IN THE CONTEXT OF LIBERAL MERCANTILISM

ABSTRACT

The article seeks to answer the question of how liberal or realistic the world viewpoint is in the energy policies that the EU has developed against Russia since 2009. The energy policies of the EU cover mechanisms that are too complex to be explained merely with a neoliberal or neorealistic orientation. In this context, the main hypothesis of the present study is based on the viewpoint that the concept best explaining the energy policies adopted by the EU against Russia is liberal mercantilism. In general, the foreign policy of the EU towards Russia is shaped within the framework of neoliberal tendencies. However, it is also possible to argue that the EU does not approach the energy security problem completely neoliberally. In fact, when the EU is creating its energy policies towards Russia, it does not ignore the economic power elements on the mercantilist/realist basis. In the paper, liberal mercantilist approaches implemented by the EU towards Russia are explained with the concepts of regulatory and economic power. In EU energy policy context, while regulatory power means the liberal essence of liberal mercantilistic strategy, economic power reflects realistic face of this strategy. The effect of the liberal mercantilist approach in the EU's energy policy has started to show itself more clearly as of 2009. In this context, it has been emphasized in relevant study that Third Energy Package, which was accepted and came into force in 2009, pointed to an important transformation in the energy policies of EU against Russia. Since that date, even though EU energy policy protected its liberal essence, it noticeably began to contain realist power elements. It has been stated that both the unbundling of services and "destination clauses" in the relevant energy package of EU, as well as the measures taken by EU against Russian geopolitical moves regarding South Stream Natural Pipeline Project in 2012, were regulatory power practises, which prevent monopolization in EU energy market from liberal point of view. However, it has been also stated that "Gazprom Clause" in the energy package and other initiatives such as NABUCCO Project, Southern Gas Corridor and Energy Union, which were initiated later, are political and geopolitical moves of EU against Russia on the basis of economic power. Although the energy relations of the actors became worse, the EU paid maximum attention not to securitize the EU-Russia relations over the energy problem. The elements of regulatory power and economic power were used together in this period.

Keywords: Energy security, power approaches, liberal mercantilism, Russia, the energy policy of the EU

GİRİŞ

Enerji güvenliği bağlamında Avrupa Birliği'nin (AB) Rusya'ya yönelik enerji politikaları analiz edildiğinde, genel kanı, AB'nin liberal bir temelde ortak enerji pazarı fikrini savunduğu ve sıklıkla birliğin enerji güvenliğini sağlamada, rejimlere ve çeşitli düzenlemelere büyük önem atfettiğidir (Siddi, 2018: 3). Kuşkusuz, AB'nin enerji güvenliği algısı genel hatları ile liberal öğretisi ile bağdaşmaktadır. Bu liberal temelin özünde serbest pazar ve bu serbest pazarın etkili bir şekilde işlenmesini sağlayan kurumsal yapılar ve düzenlemeler yatmaktadır. Bu durum AB'nin gerek Avrupa enerji pazarının kusursuz işleyişini sağlamada, gerekse usulsüzlüklerde takip ve yaptırım uygulama noktasında bir rejim oluşturmasından ötürü AB için düzenleyici güç (*regulatory power*) tabiri kullanılmaktadır. (Andersen vd, 2017c). AB genel itibarı ile enerjiyi, serbest pazar çerçevesinde, diğer ticari mallar gibi şeffaf rejimlere bağlı olarak dolaşıma sokulan bir nesne olarak görmektedir. (Romanova, 2016: 858).

AB-Rusya ilişkileri 2000-2006 yılları arasında enerji diyalogu girişiminin etkisiyle olumlu bir seyir ilerlemiştir. Ancak 2006 ve 2009 yıllarında Rusya'nın Ukrayna doğal gazını kesmesi, Rusya'nın 2008 Gürcistan müdahalesi ve 2014 Kırım meselesi gibi hadiseler, AB'nin Rusya'ya karşı uyguladığı enerji politikasında realist/ merkantilist araçların kullanımını arttırdığı kimi uzmanlarca sıkça vurgulanmaktadır. Ekonomik güç (*economic power*) kavramı bu bağlamda kimi uzmanlarca AB'nin özellikle 2009 yılından itibaren gerek yürürlüğe giren üçüncü enerji paketi, gerekse Nabucco, Güney Gaz Koridoru gibi Rusya'nın transit üstünlüğüne zarar verecek projelerde yer almak gibi göstergelerden yola çıkarak varlığını hissettirdiğini ifade etmektedir.

Bu çalışmanın amacı AB-Rusya ilişkilerinde özellikle 2009 yılında AB'de üçüncü enerji paketi sonrası, AB'nin Rusya'ya karşı uyguladığı enerji politikasındaki değişimi ve dönüşümü araştırmaktır. Çalışmada, AB'nin enerji güvenliği noktasında ne derece hala neoliberal parametrelerle hareket ettiği ve ne derece neorealist güç araçlarından faydalandığı sorusuna cevap aranmaktadır. AB'nin enerji politikasının genel hatları hala liberal dünya görüşü ile örtüşmekle beraber, AB, neorealist güç araçlarından artan bir şekilde faydalanmaktadır. AB liberal merkantilist bir mecraya sürüklenmeye başladığını gözlemlemek mümkündür. Bu husus çalışmanın temel hipotezini oluşturmaktadır. Çalışma temelde birincil ve ikincil kaynaklardan oluşmaktadır. Çalışmada Türkçe ve İngilizce kaynakların yanı sıra bazı Rusça kaynaklar da incelenmiştir. Bu çerçevede farklı kaynaklar karşılaştırılmalı bir biçimde analiz edilmiştir. Çalışmanın özgün yapısının ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İlgili çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, enerji güvenliği kavramına ilişkin özellikle neorealist-neoliberal ayrımı ekseninde teorik bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, Liberal merkantilist yaklaşımı, iki ana güç unsuru olan düzenleyici güç ve ekonomik güç kavramları aracılığı ile ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde, liberal merkantilist dünya görüşü çerçevesinde AB'nin Rusya'ya karşı yürüttüğü enerji politikasının değişen niteliği analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise konu ile ilgili genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

ENERJİ GÜVENLİĞİ KAVRAMINDA NEOREALİST VE NEOLİBERAL YAKLAŞIMLAR

Daniel Yergin'e göre (Yergin, 2006: 70-71), enerji güvenliği "makul fiyatta ihtiyaç duyulan enerji kaynaklarına ulaşabilmek anlamına gelmekte ancak, enerji güvenliği kavramı ülkelerin dünya üzerinde bulunduğu konuma göre değişebilmektedir." Bugün pek çok enerji uzmanı, enerji güvenliği kavramını enerji ithalatçısı olan yani enerji konusunda dışarı bağımlılığı olan ülkelerin temel önceliği olan enerji arz güvenliği çerçevesinde tanımlamaktadır (International Energy Security, 2015: 13). Bu enerji güvenliği tanımı, üretici-ihracatçı ve transit ülkelerinin enerji politika önceliklerini açıklamakta yetersiz kaldığı için eleştirilmektedir. Zira ilgili ülkelerin üretici, tüketici veya transit konumunda olması, ülkelerin enerji güvenliği algısını ve enerji politikalarını belirgin ölçüde değiştirmektedir.

Üretici-ihracatçı genel itibarı ile sahip oldukları enerji kaynaklarından olabildiğince kar etmek amacıyla enerji fiyatlarının yükselmesini ve talep güvenliğini sağlamayı arzu ederken, tüketici-ithalatçı ülkeler ise genel itibarıyla özellikle fiyatların yükselmesi konusuna karşı çıkmakta ve enerji arz güvenliklerinin özellikle dış faktörler tarafından tehdit edilmesini engellemek istemektedirler (Zhukova, 2010: 52). Transit konumdaki ülkeler ise, kendi topraklarından geçen enerji kaynaklarından transit hizmet adı altında, olabildiğince ekonomik gelir elde etmeye odaklanmaktadır (Zhukova, 2010: 52).

Devletlerin enerji güvenliği bağlamında enerji politikalarını belirlemede diğer önemli bir etkende de enerji politikalarına ilişkin beklentilerin farklılaşabilmesidir. Bu durum özellikle enerji güvenliği kavramı içerisinde neorealist ve neoliberal ekol ayrışmasına sebebiyet vermiştir. Bir sonra ki bölümde konunun daha net bir şekilde anlaşılması için bu iki ekolün enerji güvenliği ile ilgili fikirlerine kısaca değinilecektir.

Neorealist teori, enerji güvenliği kavramını analiz ederken devletlerin en fazla üzerinde durdukları konuların; milli çıkarlar, milli güvenlik olduğu ve savaş olgusu, bölgesel meselelerin ve çatışmaların kaçınılmaz olduğunu vurgulayan teoridir. (Borovsky ve Trauçuk, 2015: 87). Neorealistler tıpkı enerji kaynaklarının gerek kısıtlı olmasından, gerekse bu kaynaklara ulaşmaktaki devletler arasında temel rekabetten yola çıkarak, enerji güvenliği hususunda aktörler arasında çatışmanın kaçınılmaz olduğunu kabul etmektedirler (Borovsky ve Trauçuk, 2015: 87). Üretici-ihracatçı ülkelerin enerji meselesini "ya kazanan olursun ya da kaybeden olursun" şeklinde özetlenebilecek sıfır toplamlı politika için Kaynak Milliyetçiliği (*Resource Nationalism*) kavramı kullanılmaktadır (Trauçuk, 2013: 221). Kaynak milliyetçiliğinin uygulandığını teyit etmek için birbiri ile doğrudan bağlantılı uygulamaların bulunması gerekmektedir. İlk uygulama devletin doğrudan veya dolaylı yollardan (örneğin devletin enerji şirketlerde hissedar olması şeklinde) hidrokarbon enerji kaynakları üzerinde kontrol sağlamaya çalışmasıdır (Borovsky ve Trauçuk, 2015: 89). İkinci uygulama ise üretici-ihracatçı ülkenin kendi enerji havzasında yabancı sermayeye izin vermemesidir (Borovsky ve Trauçuk, 2015: 89).

Neoliberaller, enerji güvenliği kavramını savaş ve jeopolitik anlamda devletlerin enerji kaynaklarına ulaşmak için giriştikleri rekabet şeklinde tanımlamanın, enerji güvenliği konusunda özellikle 1970'lerden sonra ki hadiseleri açıklamada yetersiz kaldığını öne sürmektedirler (Borovsky ve Trauçuk, 2015: 90). Enerji güvenliğini jeopolitik

ve merkantilist temelde bir güç mücadelesi olarak gören bu anlayışın göz ardı ettiği temel gerçeğin, serbest piyasa güçlerinin günümüz dünyasında enerji politikaları üzerindeki etkisi olduğu burada konu edilmektedir. (Goldthau ve Witte, 2010: 3). Zira günümüzde rekabetçi bir piyasa anlayışı içerisinde, çok uluslu şirketler, küresel ölçekte üretici ülkelerin doğal gaz ve petrol satışlarını yapmaktadırlar (Goldthau ve Witte, 2010: 3).

Enerji kaynaklarına ulaşma noktasında geçmişte olduğu gibi devletler arasında amansız bir rekabetin olmadığını öne süren neoliberallerin kendi görüşlerine ilave olarak öne sürdükleri dayanak, enerji konusunda günümüzde artık uluslararası rejimlerin yürürlükte olmasıdır. Stephen Krasner'a göre (Krasner, 1982: 186), "uluslararası rejim; uluslararası ilişkileri yönetmeye yarayan prensipler, normlar, resmi veya gayri resmi olarak üzerinde mutabık olunan karakterdeki uzlaşmalar ve alınan kararlar anlamına gelmektedir." Burada üzerinde durulan temel husus, belirli kurallar, normlar ve uygulamalar bütünü olarak nitelendirilen uluslararası normların enerji alanında vuku bulabilecek olası çatışmaların önüne geçebilecek olmalarıdır (Pahomov, 2017: 178). Ancak neoliberallerin buradaki iddiası, uluslararası rejimlerin enerji alanında vuku bulacak çatışmaları kesinlikle ortadan kaldıracak olmasından ziyade, en azından çatışmaların şiddetlerini azaltacak bir nitelikte olmalarıdır. Pahomov'a göre (2017: 178), "bu yüzden uluslararası rejimler ara değişken (*intervening variable*) işlevi görmektedirler." Fakat bu neoliberallerin perspektifinden yine de küresel enerji güvenliği adına göz ardı edilemeyecek niteliktedir. İlgili rejimlerin nasıl işlediği noktasında Pahomov, iki yöntemden söz etmektedir. Bu yöntemlerden ilki küresel enerji güvenliğini sağlama noktasında uluslararası örgütlerin rolünün artması, yani resmi ve hukuksal düzenlemelerdir. "İkinci yöntem ise devletler arasında ikili ilişkiler temelinde oluşturulan görece resmi olmayan mekanizmalardır." (Pahomov, 2017: 179).

Neoliberaler, tıpkı ekonomi ve ticaret konularında olduğu gibi, küresel serbest piyasa modelinin dünyada çatışmayı azaltıcı nitelikte oluşacak bir küresel enerji pazarının da, özellikle üretici-ihracatçı ülkelerin keyfi ve tek taraflı uygulamalarını dizginleyebileceğini vurgulamaktadırlar. Goldthau ve Witte, petrol üzerinden yaptıkları analizde, (Goldthau ve Witte, 2010: 5), özellikle enerji pazarının küreselleşmesi sonucu, üretici ülkelerin pazara satışı yapılan petrolün nereden çıktığı, nereye vardığı gibi noktalarda kontrol gücünü kaybedeceğinden dolayı, petrolü ambargo vb. yöntemlerle ekonomik bir silah olarak kullanamayacağını öne sürmektedirler.

AB'NİN ENERJİ POLİTİKASINDA LİBERAL MERKANTİLİST YAKLAŞIM

AB'nin enerji güvenliğini gerçekleştirmek için uyguladığı enerji dış politikasının özünün liberal olduğu pek çok uzmanca günümüzde kabul edilen bir olgudur. AB'nin liberal enerji politikalarını tanımlamak adına kullanılan düzenleyici devlet (veya birlik) kavramı, AB'nin işleyişinin doğrudan müdahaleye dayalı olmaksızın, düzenlemeler geliştirerek yönetmeye dayalı olduğunu öne sürmektedir (Andersen vd, 2017b: 3). Bu bağlamda AB düzenleyici gücü özünde liberal-serbest piyasa odaklı bir yönelime sahiptir (Goldthau ve Sitter, 2020: 113). Düzenlemelerin bir güç unsuru olarak hem AB üyesi ülkelerin ilişkilerini düzenlediği, hem de özünde bölgesel bir yapılanma olan birliğin, dış dünya ile olan ilişkilerini geliştirmede önemli işlev gördüğü dile getirilmektedir. Birlik içerisinde düzenlemeler, genel olarak AB'de kesintisiz mal-hizmet akışının sağlanması AB'nin iç pazarının

rekabet kurallarına göre işlemesi, tekelleşmenin önüne geçerek fiyat dengesinin sağlanması gibi süreçlerin düzenlenmesini, takibini ve sorunların çözümünü kapsamaktadır. AB burada düzenlemeler yoluyla iç pazardaki aktörlerin davranışlarını yönlendirme amacı gütmektedir (Andersen vd, 2017b: 3). AB'nin düzenlemelerin uygulamasında sorumlu organı AB Komisyonudur. Komisyon ilgili düzenlemelere üye ülkelerin ne derece riayet ettiklerini çeşitli kontrol mekanizmaları ile takip etmekte, AB müktesebatına aykırı bir durum olduğunda ise, meseleye müdahil olabilmektedir.

AB'nin enerji ticareti düzenlemelerini AB sınırı dışındaki çeşitli alanlara doğru genişletmek ve AB üyesi olmayan şirketlere de yaymak istemektedir. AB'nin çabasının burada Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ) kurallarını enerji alanına yaymak ve enerji mal ve hizmetlerinin uluslararası bir ticari rejim şemsiyesi altında yönetmek olduğu da kimi uzmanlarca ifade edilmektedir (Goldthau ve Sitter, 2018: 31). Boersma ve Goldthau' ya göre (2017: 102) bu yayılım (*spill over*) iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, Nutshell, Gazprom, Statoil, Sonatrach gibi AB iç pazarının olanaklarından yararlanmak isteyen ve kar elde etmek isteyen firmaları zaten otomatik olarak çeşitli konularda yükümlü kılmasıdır. Örneğin AB üyesi olmayan Norveç, AB düzenlemelerini kabul etmiştir (Boersma ve Goldthau, 2017: 102). İkinci yol ise, AB'nin özellikle Belarus, Ukrayna, Balkan Ülkeleri içerisinde kendi serbest piyasa düzenlemesini yaymasıdır (Boersma ve Goldthau, 2017: 102).

Damro'ya göre (2012: 688), "AB düzenlemelerinin en belirgin özellikleri; yüksek seviyede teknokrat kapasiteye sahip olma, uzmanlık, bütünlük ve yaptırım mekanizmasıdır." AB enerji pazarı içerisinde düzenlemelere AB üyesi ve AB üyesi olmayan şirketler uymak durumundadır. Burada Pazar içinde AB üyesi olan veya üçüncü şirketlerin kuralları ihlal etmesi durumunda uygulanabilecek yaptırım mekanizmaları; ilgili üçüncü şirketin pazardaki ekonomik faaliyetlerini yasaklama, para cezaları ve itibar kaybının telafi edilmesi gibi araçlardır (Damro, 2012: 688). Özellikle 2009 yılındaki üçüncü enerji paketi ile AB'nin genel olarak hizmetlerin ayrıştırılması (*unbundling*) ve varış yeri maddesi (*destination clause*) ile alakalı yeni düzenlemeleri, AB'nin üçüncü firmalar üzerindeki yaptırım gücünü belirgin seviyede arttırmıştır. Bu durum daha sonraki bölümlerde değinileceği üzere, Rus enerji şirketi Gazprom hakkında AB piyasasında adil rekabeti engellediği iddiasına dayanarak, çeşitli soruşturma ve dava süreçlerine sebebiyet verecektir. Yaptırım sürecinin gerçekte ekonomik mi yoksa politik mi sebeplere dayandığı veya en azından ne derece politik nedenlerden bağımsız yorumlanacağı tartışılacaktır.

AB'nin Rusya'ya karşı özellikle 2009 yılından itibaren, enerji meselesini belirli seviyede realist çerçevede yorumlamaya başladığı gözlenmektedir. Kimi uzmanlar tarafından, bu durum AB'nin enerji politikalarını geleneksel olan liberal serbest piyasa dinamiği çerçevesinde şekillendirdiğini ifade etmekle beraber, çeşitli merkantilist temelde araçlara da başvurduğunu ifade ederek, AB'nin enerji politikası açıklayan en iyi kavramın liberal merkantilizm olduğunu iddia etmektedirler. Burada AB'nin kullandığı bu realist araçlar kimi uzmanlarca "ekonomik güç" olarak adlandırılmaktadır (Andersen vd, 2017c).

Ekonomik güç kavramı da pek çok noktada düzenleyici güce benzetmekle birlikte, buradaki fark bu iki güç aracının kullanım amaçlarından kaynaklanmaktadır (Andersen vd, 2017: 19). Örneğin, Gazprom'un Güney Akımı

Projesi'ne taraf olan ülkelere gaz fiyatlarında imtiyaz uygulaması olayı, her ne kadar Rusya için olumsuz jeopolitik sonuçlar doğursa da, mesele rekabetçi piyasanın işleyişi olduğundan bir düzenleyici güç uygulamasıdır. Ancak, AB, 13,9 Trilyon dolar değerinde ABD piyasından yaklaşık %6 daha büyük iç pazarı çeşitli politik ve dış politika amaçları uğruna uygulaması durumunda, ekonomik güç uygulamış olur (Andersen vd, 2017: 19). Yine AB sahip olduğu büyük enerji pazarını çeşitli nedenlerle kendi liberal müktesebatına uymak istemeyen devletleri zorlaması, bir ekonomik güç uygulaması olacaktır (Andersen vd, 2017: 19). AB'de 2009 yılında üçüncü enerji paketleri yayımlandıktan sonra yayı Rusya'ya karşı uyguladığı ekonomik güç uygulamalarına çeşitli örnekler verilebilir. Nabucco Projesi, Rusya'nın Kırım müdahalesi sonrası AB'nin Rusya'nın enerji sektöründeki bazı alanlarda ve ekonomik sektörlerine uyguladığı ekonomik yaptırımlar bunlardan bazılarıdır.

AB'nin enerji stratejisi, ortak Pazar oluşturmak ve bu pazarın kusursuz işlenmesini sağlamaya dayalı olan büyük bir liberal stratejiye dayanmaktadır. (Goldthau ve Sitter, 2014). Bu büyük liberal Strateji'nin özünde, AB'nin oluşturulmak istenen bu ortak pazarın düzenleyici gücü olması yer almaktadır. Bu stratejide AB'nin yürütme organı olan Komisyonun temel işlevi, AB'nin üzerine kurulduğu normatif temel olan ortak pazarın rekabetçi bir temelde işlenmesini sağlamaktır (Andersen vd, 2017b: 16).

AB'nin 1990'lardan itibaren, elektrik enerjisi alanında 1996 yılında, doğal gaz alanında ise 1998 yılında uzun uğraşlar sonucu AB'nin enerji iç pazarında liberalleşmeler gerçekleşmiştir. Kuşkusuz bu liberalleşme hareketleri üye devletlerin tercihi doğrultusunda olmuş ve daha sonra bu hamleleri 2003 ve 2006 yıllarındaki iki enerji paketi izlemiştir (Andersen: 2017: 14). 90'lı yıllarda bu bağlamda enerji, realist bir bakış açısı ile arz güvenliği çerçevesinde güvenlikleştirilmeksizin, liberal temelde AB'de işleyen ortak pazarda bir ticaret metası olarak görülmüştür. Bu liberal perspektif, AB'nin enerji konusunu uzun bir süre alçak politika (*low politics*) çerçevesinde ele almasına neden olmuştur (Andersen vd, 2017b: 4). Yani burada AB'de ticarete dolaşımda olan doğal gaz, elektrik enerjisi, petrol gibi enerji kaynaklarının tıpkı diğer piyasa malları gibi özel şirketlerce ve ortak kurallara dayalı düzenlemelerle kontrol yönetilmesi amaçlanmıştır (Boersma ve Goldthau, 2017: 102).

AB'nin özellikle enerji politikasında hakim olan bu liberal anlayış, 2000 yılında AB ile Rusya arasında başlayan enerji diyalogu sürecinde kendisini net bir şekilde göstermiştir. Bu durum özellikle AB perspektifi açısından değerlendirildiğinde, tüketici-ithalatçı konumundaki AB'nin belirli kurumsal ve politik bir rejim aracılığıyla, Avrupa'nın içerisinde rekabetçi bir iç market oluşturarak hem AB'nin arz güvenliğini garanti altına alması, hem de rekabetin etkisiyle doğal gaz fiyatlarının belirli bir seviyenin üstüne çıkmasını önlemesi amaçlarına hizmet etmektedir. Ancak bu girişimin kısa sürede sonuç vermeyeceği anlaşılmıştır. 2006 yılında AB'nin en büyük ekonomi ekonomik tedarikçisi Rusya'nın Ukrayna doğal gazını kesmesiyle başlayan meydan okumalar, AB içerisinde düzenleyici güç yaklaşımının sorgulanmasına sebep olmuştur (Andersen vd, 2017b: 16). Çok daha önemlisi, 2009 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya gönderilen gazı kesmesi neticesinde, kışın iki hafta boyunca Rusya'nın Ukrayna üzerinden AB'ye giden gaz sevkiyatı da askıya alınmıştır (Siddi, 2017: 373). Bu tip olaylarda

Rusya'nın enerji jeopolitik bir silah olarak kullanması, AB'nin Rusya ile olan enerji ilişkilerinde güvenlik parametresini daha fazla göz önünde bulundurmasına neden olmuştur.

ÜÇÜNCÜ ENERJİ PAKETİ SONRASI LİBERAL MERKANTİLİST EKSENDE GELİŞEN AB ENERJİ POLİTİKASI

2009 yılında AB'de 'Üçüncü Enerji paketi' kabul edilmiştir. İlgili pakette AB'nin enerji güvenliğini sağlamak adına oluşturmak istediği rekabetçilik ve eşitlik ilkesine dayalı olan ortak enerji pazarını oluşturmaya dair önemli düzenlemeler bulunmaktadır. Bu paket kapsamında yapılan düzenlemelerin üzerinde durduğu temel nokta; enerji şirketlerinin üretim, dağıtım, taşıma gibi üç temel sektörlerde hizmetlerin ayrıştırılması, AB piyasasında faal olan tüm şirketlerin hizmetlerinin ne derece ayrıştırılması gerektiği noktasında kararın üye ülkelere bırakılması konuları olmuştur (Romanova, 2016: 862). Üçüncü enerji paketi düzenlemelerinin, AB içerisinde faal olan enerji şirketlerinin coğrafi olarak nerede konuşlandıklarına bakılmaksızın bağlayıcı olduğunun kabul edilmesi burada oldukça önemli bir husustur (Romanova, 2016: 862). Rusya'nın enerji güvenliği açısından üçüncü enerji paketi oldukça olumsuz bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Bunun sebebi, Rusya'nın doğal gaz sektöründe kilit önemde olan Gazprom' un AB enerji pazarında yürütülen doğal gaz ticaretinde hem üretim hem de dağıtım kısmında hisselerin çoğunluğuna sahip olmasıdır (Siddi, 2018: 13). Pakette özellikle, Gazprom maddesi diye bilinen önemli bir bölüm bulunmaktadır. Paket AB üyesi bir ülkeye, yabancı bir şirketten AB enerji pazarı sınırı dışında da hizmetlerin ayrıştırılmasını talep etme hakkı vermektedir (Romanova, 2016: 862). Rusya'nın bu paketi kabul etmesi demek, Gazprom'un Rusya'nın AB'ye doğal gaz ihraç etme noktasında topraklarında ki tekel konumundan feragat etmesi ve kendi iç pazarını da AB şirketlerinin yararlanabileceği şekilde rekabetçi AB pazarına açılması anlamına gelebilecektir. AB'nin Rusya'nın enerji piyasasında tekel konumu kırmak işlevi gören üçüncü enerji paketinde diğer öne çıkan bir konu da, paket düzenlemelerinin AB içerisindeki enerji pazarında faaliyetlerini yürüten şirketlerini ithalatçı ülkenin satın aldığı gazı herhangi bir yere yeniden ihraç etmesini engelleyen, 'varış yeri maddesi' (destination clause) koşulunu kaldırmaya zorlamasıdır (Goldthau ve Sitter, 2014: 15).

Üçüncü enerji paket içerisindeki "hizmetlerin ayrıştırılması" şartının AB'nin Rusya'ya karşı uyguladığı bir düzenleyici güç mü yoksa ekonomik güç mü olduğu sorusuna verilebilecek yanıt; bu girişimin uygulanmasındaki amacın, AB'nin enerji pazarındaki tesis etmek istediği rekabet koşulları ve tekelleşme karşıtı göz önünde bulundurulduğunda bir düzenleyici güç uygulaması olduğu yönünde olacaktır. Ama özellikle pakette "Gazprom Maddesi" diye bir hükmün bulunması, AB'nin burada benzer şekilde politik bir amaç güttüğünü de göstermektedir. Bu durum, AB'nin liberal merkantilist bir çerçevede, düzenleyici ve ekonomik güç kavramlarını birlikte kullandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, üçüncü enerji paketini, temelde liberal çerçevede enerji serbest piyasasını düzenlemeyi amaçlamakla beraber, örtülü olmakla beraber politik bir amaç da güttüğünü ifade etmektedir.

AB'nin Rusya'ya karşı düzenleyici güç uygulamasına örnek olarak Rusya'nın AB rekabet yasalarını ihlal ettiği gerekçesi ile 2012 yılında başlayan usulsüzlük soruşturmaları verilebilir. 2015 yılına geldiğimizde AB Komisyonu, Gazprom'a usulsüzlüğe konu olan üç mesele ile alakalı bir itiraz yazısı yollamıştır. Burada söz konusu olan

suçlamalar; Gazprom'un bazı enerji şirketlerine "ulaşım yeri maddesi" (*destination clauses*) maddelerini yeniden dikte etmesi, adil olmayan fiyatlandırma ve Güney Akımı Projesi'ndeki usulsüzlüklendir (Siddi, 2018: 14)

Güney Akım Projesi, Rusya doğal gazının Rusya toprakları ve Karadeniz üzerinden İtalya ve diğer balkan ülkelerine taşımak üzere geliştirmiş olduğu bir projedir (Italy: South Stream, 2014). Rusya, 2008 ve 2010 yılları arasında, üçüncü enerji paketini düzenlemelerine maruz kalmamak amacıyla Güney Akım projesine taraf olan Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Yunanistan, Macaristan, Avusturya ve Slovenya ülkeleri ile ikili anlaşmalar yapma yolunu seçmiştir (Siddi, 2018: 13). 2013 yılında, ise AB, meselenin gerek AB düzenlemelerinin kapsama alanında cereyan edecek olması, gerekse AB müktesebatında ki enerji üreticilerin aynı zamanda ulaşım ve taşımacılık alanında faaliyette bulunamama şartına atıfta bulunarak, Güney Akımı anlaşmasının yeniden müzakere edilmesi gerektiğini deklare etmiştir (Siddi, 2018: 13). Buna ilaveten, AB komisyonu, Rusya-Bulgaristan anlaşmasının AB müktesebatının ihlali olduğunu deklare etmiştir (South Stream, 2013). AB komisyonunun düzenlemeleri bir güç aracı olarak kullanması, Rusya'nın 2014 yılında Güney Akım Projesi'ni iptal etmesine neden olmuştur (Siddi, 2018: 14).

AB'nin Rusya'ya karşı uyguladığı düzenleyici gücün sınırlı da olsa jeopolitik manada da sonuçlar doğurduğu iddia edilebilirse de, düzenleyici güç Pazar bağlamında fayda sağlayabilen, bir araçtır (Andersen vd, 2017: 18). Zira bu düzenlemeler devletlerden ziyade devletlerin uzantısı olarak kabul edilen şirketleri cezalandırdığından dolayı, aslında devletler üzerinde sınırlı bir etki doğurmaktadır (Andersen vd, 2017: 18). Bu durum ayrıca şirketlerin kar odaklı, devletlerin ise çoğunlukla politika odaklı hareket ettiğini düşündüğümüzde, meseleyi sadece devletler arası bir münasebet olarak takdim edip ona göre bir dış politika geliştirmek, kuşkusuz şirketlerin ticari çıkarlarının gözden kaçırılmasını sonucunu doğurabilir.

AB'nin Rusya ile alakalı çekincelerini en azından söylemsel olarak serbest piyasa dinamiğine atıfla ve düzenlemeler kanalıyla dile getirdiğini veya Gazprom örneğinde anlatıldığı üzere gerekirse yaptırımlar uyguladığı görülmektedir. AB, Rusya'nın enerji politikalarından genel olarak rahatsız olmakla birlikte, meseleyi güvenlikleştirip politik hale getirmekten olabildiğince kaçınmaktadır. AB'nin enerji politikasında ekonomik güç kullanılıyor diyebilmek için, sektörle düzenlemelere veya incelemelere dayalı önlemler almaktan ziyade, yıllık 400 milyar metreküplük, 12 milyon varillik petrol talep potansiyelini temel alarak kendi politik ve güvenlik hedeflerini gerçekleştirilmesi benzeri durumlar olması gerekmektedir (Andersen vd, 2017: 19-20). AB'nin enerji güvenliği noktasında böyle bir yaklaşım sergilemesi durumunda, AB'nin görece merkantalist bir duruş sergilediği veya realizme daha fazla yaklaştığı ifade edilebilir (Andersen vd, 2017: 20).

AB'nin enerji politikasını incelediğimizde, her ne kadar AB'nin genel itibarı ile Avrupa serbest pazarının kusursuz ve rekabetçiliği üzerinde vurgu yapılırsa da, özellikle Rusya örneğinde bazı ekonomik güç kullanımları göze çarpmaktadır. 2009 yılında inşası gündemde olan Nabucco projesinde, AB'nin uzmanlarca meseleye düzenleyici güç mantığı ile sektörel temelde değerlendirmeksizin, ekonomik güç çerçevesinde enerji güvenliği temelinde değerlendirdiği üzerinde genel bir uzlaşma söz konusudur (Andersen vd, 2017: 21). AB'nin Rusya özelinde enerji güvenliği konusunda, ekonomik güç uygulamasına örnek olarak, AB'nin enerji üreticilerini çeşitlendirmek ve

Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak adına desteklediği Güney Gaz Koridoru inisiyatifi kapsamındaki Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) projesine destek de yine ekonomik güç kapsamında ele alınabilir. Zira TAP projesinin zamanlamasına bakılacak olursa, girişimin 2014'teki Rusya'nın Kırım Müdahalesinden sonra gerçekleştirilmiş olması, AB'nin meseleye serbest piyasa dinamiklerinden ziyade, güvenlik perspektifinden baktığını göstermektedir.

Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi de kuşkusuz Ukrayna'nın AB-Rusya enerji ilişkilerinde transit bir hat olarak anahtar ülke olması nedeni ile önemli bir etkide bulunmuştur. AB'de mesele politik bir bağlamda algılanmış, 2014 yılında üstü kapalı olarak Rusya'ya olan bağımlılık ima edilerek, fosil yakıtlara, belirli transit hatlara olan bağımlılığı azaltmak amacı ile Avrupa Enerji Güvenliği stratejisi oluşturulmuştur (European Community, 2014). Mevcut durumda, AB'nin Rusya'nın kırım müdahalesi sonrası oluşturduğu Avrupa Enerji Güvenliği stratejisinin AB'nin liberal Pazar fikri ile ne derece örtüştüğü tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Kustova, 2015: 291).

Benzer şekilde, 2015 yılında AB'de Enerji Birliği oluşturma önerisi de bir ekonomik güç yani merkantilist bir çerçevede yorumlanmaya oldukça açık bir konudur. Boersma ve Goldthau (2017: 99-100), bu önerinin AB tarihinde ilk defa enerji meselelerinin bu denli geniş çerçevede güvenlik meseleleriyle ilişkilendirildiğine dikkat çekmektedirler. Yine Enerji Birliği öneri metninde; Güney Gaz Koridoru, Orta Asya Devletleri ile altyapı oluşturma konusunda ilişkiler geliştirme, LNG gaz biriktirme sistemi, transit ve üretici ülkeler olan; Cezayir, Türkiye, Azerbaycan, Ukrayna, Türkmenistan ve Orta Doğu Ülkeleri ile stratejik ortaklıklar kurma konularına yer verilmiştir (Boersma ve Goldthau, 2017: 106-107).

SONUÇ

Çalışmada AB'nin Rusya özelinde uyguladığı Liberal Merkantilizm dünya görüşünü ölçümleyebilmek adına iki anahtar güç kavramından çalışmada istifade edilmiştir. Bu kavramlar; düzenleyici güç ve ekonomik güç kavramlardır. Düzenleyici güç, bu liberal merkantilist stratejinin liberal ayağını oluşturan araçtır. AB'nin enerji ithalatına bağımlı olan bir yapıda olmasına binaen, AB'nin iç enerji pazarında rekabetçi piyasa koşulların sağlanması, gerektiğinde yaptırımların uygulanması, gibi konularda Pazar içerisindeki faal olan aktörler üzerinde sahip olduğu yetkidir. Bu yetkiler, AB ortak pazarında faaliyet gösteren tüm aktörler için bağlayıcıdır. AB ayrıca, bu düzenleyici gücü Ukrayna, Belarus ve diğer Balkan Ülkeleri'ne yaymaya çalışmıştır. Ancak burada bahsi geçen düzenlemelerin yayılması; jeopolitik bir karakter ihtiva etmeksizin, serbest piyasa mantığının bir tezahürü olmuştur.

Ekonomik güç kavramı ise, bu liberal merkantilist stratejinin realist ayağını oluşturmaktadır. Çalışmada, tıpkı düzenleyici güç, gibi ekonomik güç de özünde AB iç marketinin düzenli işleyişini tesis etmek ve AB'nin ortak enerji pazarı prensiplerinin birlik dışında etkisini arttırmak için kullanılmakla beraber, düzenleyici güç aracından farklılaştığı vurgulanmıştır. Buradaki temel fark, ekonomik güç kullanımında enerji güvenliğini sağlamada, politik ve dış politika çıkarlarına yapılan referansın artmasıdır.

2009 yılından itibaren, AB'nin enerji politikasında liberal merkantilist fikriyatın etkisi kendisini göstermeye başlamıştır. Aktörlerin enerji ilişkileri kötüleşmekle birlikte, AB enerji meselesi üzerinden AB-Rusya ilişkilerini güvenleştirmemeye azami özen göstermiştir. Bu dönemde düzenleyici güç ve ekonomik güç unsurları birlikte kullanılmıştır. Burada özellikle 2009'da AB tarafından 3. Enerji paketinin kabul edilmesiyle AB enerji politikasında her ne kadar genel liberal politikada farklılık olmasa da realist araçların kullanımında belirgin bir artış olduğu vurgulanmıştır. Burada ilgili paketteki üretim, dağıtım ve taşıma noktasında enerji piyasasında tekelleşmeyi önleyen "Hizmetlerin Ayrıştırılması" ve ihraç edilen enerji kaynaklarının yeniden ihraç edilmesini önleyen "Varış Noktası (Destination Clause)" koşulunun kaldırılması ile ilgili olan maddelerinin Rusya'nın enerji konusundaki hakim ve tekel konumuna ne derece zarar verebileceği ifade edilmiş. Ancak bu iki maddenin siyasi ve jeopolitik amaçlardan ziyade AB enerji pazarı içerisinde serbest piyasa mantığının bir tezahürü olarak kabul edilebileceği ve dolayısı ile bir düzenleyici güç uygulaması olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Düzenleyici güç uygulamalarına diğer bir örnek olarak, AB özellikle üçüncü enerji paketinden sonra, 2012 yılında itibaren, AB iç enerji pazarındaki rekabetçi düzenlemelerini ihlal etmesine yönelik usulsüzlük soruşturmalarından çalışmada söz edilmiştir. Soruşturmaya konu olan şeyler, Rusya'nın varış yeri maddesi (*destination clause*) kaldırılmasına rağmen ilgili maddenin uygulamalarını üye ülkelere dikte etmeye devam etmesi, AB üyesi ülkeler arasında adaletsiz fiyatlandırma yapması ve Güney Akım Projesi ile ilgili çeşitli usulsüzlük iddialarıdır. Bu konuda AB'nin Rusya üzerinde uyguladığı düzenleyici güç o denli etkili olmuştur ki, 2014 yılına geldiğimizde, Rusya Güney Akım Projesi'nden vazgeçtiğini deklare etmiştir. Neden AB'nin bu meselede Rusya'ya uyguladığı güç unsurunun ekonomik güç değil de düzenleyici güç olarak adlandırılması, AB'nin Rusya'ya karşı enerji meselesini güvenleştirmeksizin, kendi iç piyasasında yapılan bir usulsüzlük olarak addetmesinden ve bu temelden hareket ederek Rusya'yı liberal mantıkla caydırmaya girişmesinden dolayıdır.

Ekonomik güç uygulaması olarak da, yine üçüncü enerji paketinde Rusya için hususi olarak ayrılmış olan "Gazprom maddesi" bölümü, AB'nin Rusya ile ilgili geliştirdiği enerji politikasında politik bir boyut olduğunu göstermektedir. İkinci olarak, 2009 yılında tamamen Rusya'yı baypas etmeye üzere geliştirilmiş olan Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı projesinin önemli bir destekçisi olması burada önemlidir. Üçüncü olarak, 2014 yılında Kırım meselesinin patlak vermesi sonucu, AB'nin aynı yıl enerji stratejisini yayımlaması ve 2015 yılında da AB Enerji Birliği'nin kurulmasının gündemi meşgul etmesi olayları, AB'nin Rusya'ya karşı enerjiyi belli seviyede güvenleştirdiğini göstermektedir. Dördüncü olarak, ise AB'nin Güney Gaz Koridoru'na verdiği destek yine AB'nin uyguladığı bir ekonomik güç uygulamasıdır. Ama yine de AB Komisyonu, Rusya ile ilişkilerinde olabildiğince güvenleştirme söyleminden kaçınarak, birliğin liberal duruşunu muhafaza etmeye çalışmaktadır.

Etik Metni

"Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazar(lar)a aittir. "

Yazar(lar)ın Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmada birinci yazarın katkı oranı %50, ikinci yazarın katkı oranı %50'dir.

KAYNAKÇA

- Andersen, S. S., Goldthau, A. & Sitter, N. (2017b). Introduction: Perspectives, Aims And Contributions. In: S. S. Andersen, A. Goldthau & N. Sitter, eds. *Energy Union: Europe's New Liberal Mercantalism?*. (ss. 1-12). Palgrave Macmillan.
- Andersen, S. S., Goldthau, A. & Sitter, N. (2017c). *Energy Union: Europe's New Liberal Mercantalism?*. Palgrave Macmillan.
- Andersen, S. S., Goldthau, A. & Sitter, N. (2017). From Low to High Politics? The EU's Regulatory And Economic Power. In: S. S. Andersen, A. Goldthau & N. Sitter, eds. *Energy Union: Europe's New Liberal Mercantalism?*. (ss. 13-26). Palgrave Macmillan.
- Atik, S. (2012). Neo-Klasik Teoriden, Neo Merkantilist Sisteme; Küresel Ekonomik Kriz Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Türkiye Ekonomi Kurumu Kongresi*, 1-25.
- Boersma, T. & Goldthau, A. (2017). With the EU's Market Making Project in Energy: From Liberalization to Securitization. In: S. S. Andersen, A. Goldthau & N. Sitter, eds. *Energy Union: Europe's New Liberal Mercantalism*. (ss. 99-114). Palgrave Macmillan.
- Borovsky, Y. & Trauçuk, K. (2015). Issledovanaya Energetiki V Teorii Mejdunarodnih Otnosheniyii. *Mejdunarodnih Prosessy*, 13(4), 86-98.
- Cwik, P. F. (2011). The New Neo- Mercantalism: Currency Manipulation As A Form Of Protectionism. *Economic Affairs*, 31(3), 7-11.
- Damro, C. (2012). Market Power Europe. *Journal of European Public Policy*, 19(5), 682-699.
- Goldthau, A. & Sitter, N. (2020). Power, authority and security: the EU's Russian gas dilemma. *Journal of European Integration*, 42(1), 111-127.
- Goldthau, A., & Sitter, N. (2018). Regulatory or Market Power Europe? EU Leadership Models for International Energy. In J. M. Godzimirski, *New Political Economy of Energy i Europe*. (ss. 27-47). Palgrave Macmillan.
- Goldthau, A. & Sitter, N. (2014). A Liberal Actor in realist World? The Commision and external dimension of single market for energy. *Journal of European Public Policy*, 1-21.
- Goldthau, A. & Witte, J. M. (2010). The Role of Rules and Institutions in Global Energy: An Introduction. In: A. Goldthau & J. M. Witte, eds. *Global Energy Governance: The New Rules of The Game*. (ss. 1-24). Brookings Institution Press.
- Krasner, S. D. (1982). Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization*, 36(2), 185-205.
- Kustova, I. (2015). EU–Russia Energy Relations, EU Energy Integration, and Energy Security: the State of the Art and a Roadmap for Future Research. *Journal of Contemporary European Research*, 11(3), 287-295.
- Pahomov, N. (2017). Energeticheskaya Bezopasnost Kak Global'noye Obshchestvennoye Blago. *Vestnik MGIMO Universiteta*, 1(52), 173-186.
- Romanova, T. (2016). Is Russian Energy Policy towards the EU Only about Geopolitics? The Case of the Third Liberalisation Package. *Geopolitics*, 21(4), 857-879.

- Siddi, M. (2017). EU-Russia Energy Relations: From a Liberal to a Realist Paradigm. *Russian Politics*, Volume 2, 361-381.
- Siddi, M. (2018). The Role of Power EU-Russia Energy Relations: The Interplay Between Markets And Geopolitics. *Europe-Asia Studies*, 1-20.
- Trauçuk, K. (2013). Sovremenyy Issledovaniya Problem Energeticheskoy Bezopasnost:i Teoreticheskiye Aspekti, *MGIMO*. 31(4), 219-226.
- Yergin, D. (2006). Ensuring Security Policy. *Foreign Affairs*, 85(2), 69-82.
- Zhukova, Í. (2010). Energeticheskaya Diplomatiya i Geopolitika Kak Sostavnoy Element Mejdunarodnogo Energeticheskogo Prava. *Vestnik OGU*, 109(3), 51-54.